

Донець О.Б.,
здобувач,

Національний університет державної податкової служби України

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОБЛЕМ БАНКІВСЬКОГО І РЕАЛЬНОГО СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджуються тенденції розвитку банківської системи України та визначається методологічна основа впливу банківського сектора на реальний та навпаки. Підтверджується теза, що банківська криза є проявом системних дисбалансів розвитку вітчизняної економічної системи на основі зіставлення емпіричних спостережень і теоретичних узагальнень.

Ключові слова: криза, банківська система, реальний сектор економіки.

Постановка проблеми. Глибока системна структурна криза, що останнім часом розгорнулася у вітчизняній економіці, суттєво ускладнюється масовими банкрутствами банків. Незважаючи на зусилля Національного банку України щодо підтримки ліквідності банків та відновлення довіри до банківської системи, стабілізувати ситуацію у банківській системі поки що не вдається. Для методично вірного вирішення проблеми виведення банківської системи із кризи необхідно проаналізувати ситуацію не лише в банківській системі, а і в реальному секторі та встановити глибинні причини кризи. На цій основі виникне можливість розробки науково-обґрунтованої рекомендації щодо стабілізації стану банків, а згодом – відновлення позитивних темпів її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема функціонування і розвитку банківської системи займається багато відомих вітчизняних науковців, серед яких варто відзначити А.С. Гальчинського [1], О. Грищенко [2], І.І. Д'яконову [3], О.В. Дзюблюка, О.Л. Малахову [4], І. Івасів [5], О.О. Примостку [6], М.І. Савлука [7], О.А. Сугоняку та багатьох інших. У працях зазначених вчених проведено ґрунтовний аналіз методологічних основ та практичних аспектів функціонування банківської системи загалом та вітчизняної зокрема. Разом з тим безпрецедентна глибина кризи, що нині є в Україні, вимагає застосування теоретичних засад до нових реалій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Метою статті є аналіз каналів взаємозв'язку і факторів взаємовпливу банків з реальним сектором економіки України на поточному етапі та надання рекомендацій щодо шляхів виводу банківської системи з кризи.

Виклад основного матеріалу. У сучасній економіці банки відіграють потужну роль, що має щонайменше три аспекти прояву. Банки виконують посередницьку функцію, акумулюючи тимчасово вільні кошти та розміщуючи їх серед тих учасників ринку, що мають потребу. В процесі фінансіалізації ринкової економіки банки починають виконувати низку інших важливих функцій, пов'язаних з обслуговуванням операцій суб'єктів економічної діяльності. Відповідно посилюється як їх залежність від стану реального сектора економіки, так і вплив на нього у спосіб задоволення інвестиційних і поточних потреб суб'єктів економічної діяльності. Банки стають повноправними суб'єктами ринкової економіки, а їх діяльність відокремлюється у банківський сектор, який тісно взаємодіє з реальним сектором. Чим ефективніше банки кредитують інвестиційну діяльність,

тим потужніша їх роль у стимулюванні економічного зростання та структурної модернізації економіки.

Витоки потужної банківської кризи, що розгорнулася в Україні у 2014–2015 рр., лежать саме у площині взаємовідносин банківського та реального секторів вітчизняної економіки. Для підтвердження цієї думки проаналізуємо динаміку і структуру банківського кредитування у 2003–2014 рр. Протягом цих років можливо виокремити такі періоди: 2003–2007 рр. – період піднесення банківської системи та потужного нарощування банківського кредитування; 2008–2009 роки – криза та посткризові намагання запустити відновлювальні процеси; 2014–2015 роки – безпрецедентна криза і хвиля банкрутств банків.

У 2003–2007 рр. банки активно кредитували населення: при загальному зростанні кредитного портфеля у 10,4 рази кредити фізичним особам зросли у 47,7 рази, а їх питома вага зросла з 13,2 відсотків у 2003 році до 24,3 – у 2007 році. В умовах курсової стабільності нижчі процентні ставки за валютними кредитами роботи їх дуже привабливими. Відтак у структурі роздрібних кредитів частка кредитів в іноземній валюті зросла з 40,7% у 2002 р. до 65 – у 2007 р., а питома вага споживчих кредитів в портфелі фізичних осіб складала 71 відсоток у 2007 році [8]. Зміщення пріоритетів в сторону роздрібног кредитування, причому переважно в іноземній валюті, відбулося в період активного входження на вітчизняний фінансовий ринок іноземних банків, передусім західних.

Прискорені темпи кредитування споживчого попиту привели до зменшення питомої ваги практично всіх ключових галузей економіки в загальному кредитному портфелі: переробної промисловості з 25 до 15%, добувної – з 2,6 до 1,3%, електроенергетики – з 2,6 до 1,4%, сільського господарства – з 6,7 до 3,9%, торгівлі – з 36 до 24%. Виняток складала лише будівельна галузь, частка якої зросла в цей період з 2,3 до 5% (рис. 1). В галузевому розрізі обсяги кредитування торгівлі зросли майже у 7 разів, тоді як добувної промисловості – у 4,5 рази, переробної – у 5,5 рази, електроенергетики – у 4 рази [8].

Наведені дані переконують, що основним пріоритетом у кредитуванні в зазначений період було кредитування населення (переважно на споживчі цілі) та торгівля, а не виробничі галузі. Варто відзначити, що таке кредитування споживчого попиту могло б позитивно позначитися на розвитку вітчизняних галузей, що виробляють предмети споживання і орієнтованих на внутрішній ринок. Проте, на жаль, не було здійснено відповідних заходів щодо обмеження припливу імпорту на внутрішній ринок. Імпортні товари виглядали привабливішими з позиції ціна-якість, і вітчизняні товари не витримували з ними конкуренції. За підсумками 2006 р., в Україні після семирічного періоду позитивного сальдо поточного рахунку платіжного балансу відбулася його трансформація на негативне. Цю тенденцію не вдається подолати. В окремі роки (2008, 2011, 2012, 2013) дефіцит поточного рахунку сягав загрозливих розмірів (відповідно 12,8 млрд дол., 10,2 млрд дол., 14,3 млрд дол., 16,5 млрд дол.) [8].

Криза 2008 р. негативно вплинула на банківську діяльність. Після падіння в 2009 році кредитної заборгованості резидентів (на 1,5 %) її позитивна динаміка мала значно нижчі темпи у порівнянні з 2003–2007 роками. Всього кредити зросли за 2008–2013 рр. період на 24 %. Змінилася і структура кредитування. Різне падіння доходів та проблеми з обслуговуванням і погашенням валютних кредитів зумовило різке скорочення попиту на кредити з боку населення. Відтак кредити домогосподарствам за п'ять років зменшились на 31%, їх питома вага в загальному портфелі резидентів – з 38 до 21%, тоді як кредити нефінансовим корпораціям зросли на 56%, а їх частка – з 60,4 до 76% [8].

Проте структура і темпи зростання кредитів нефінансовим корпораціям зберегли ключові риси тенденцій попередніх періодів: при загальному зростанні на 56% кредити у переробну промисловість зросли лише на 28, у будівництво – на 28, сільське господарство – на 51, тоді як у сферу торгівлі – на 72%. Відтак питома вага переробної промисловості в кредитному портфелі кредитів знизилася з 23,9% у 2008 р. до 19,6% у 2013 році (на 4,3 в.п.). усього за 2003–2013 рр. – на 8,9 в.п.) (рис. 2). При цьому частка торгівлі зросла з 35,1 до 38,8% (3,7 в.п.) [8].

Таким чином, можна стверджувати, що до кризи 2008 р. пріоритетною сферою кредитування в Україні було споживання. Відтак діяльність банківської системи не мала достатньо потужного позитивного впливу на вітчизняне виробництво, а лише стимулювала приплив імпорту. Це не дивно, зважаючи на стрімке зростання присутності іноземного капіталу в банківській системі, що виражав інтереси зарубіжних товаровиробників. Після кризи, незважаючи на падіння споживчого кредитування, інвестиційні кредити та кредити в переробну промисловість демонстрували мляву динаміку. В Україні довгострокові кредити інвестиційного характеру (на придбання, будівництво і реконструкцію нерухомості строком більше 1 року) займали мізерну частку в загальному обсязі кредитів, наданих не фінансовим корпораціям (1,9% на кінець 2014 року).

Підсумовуючи, варто акцентувати, що до кризи 2008 р. структуроутворюючий та стимулюючий вплив банківської системи на реальний сектор економіки не проявився в достатній мірі. Більше того, саме під впливом структури банківського кредитування поглибилися структурні дисбаланси вітчизняної економіки та було закладено підґрунтя для втрати Україною промислового потенціалу.

У 2014 р. в Україні розгорнулася надпотужна структурна соціально-економічна і політична криза. В цих умовах вже банківська система страждала від негативних тенденцій у реальному секторі економіки, що проявилось у масовому банкрутстві банків, втечі депозитів, стагнації кредитування.

Адже чим глибша криза в реальному секторі економіки, тим менше можливостей для банківської системи стабільно розвиватися та розвивати кредитування. Фактично за непрацюючого реального сектора економіки банки можуть займатися суто фінансовими операціями з цінними паперами та інвестиціями на фондовому ринку, сприяючи формуванню мильних бульбашок.

Як слушно зазначає М.І. Савлук, зовнішнім проявом структурної кризи економіки України і визначальним чинником негативного впливу її на банківську діяльність є глибока розбалансованість основних її параметрів. Вона почала формуватись ще в 90-ті роки минулого століття і зараз досягла кри-

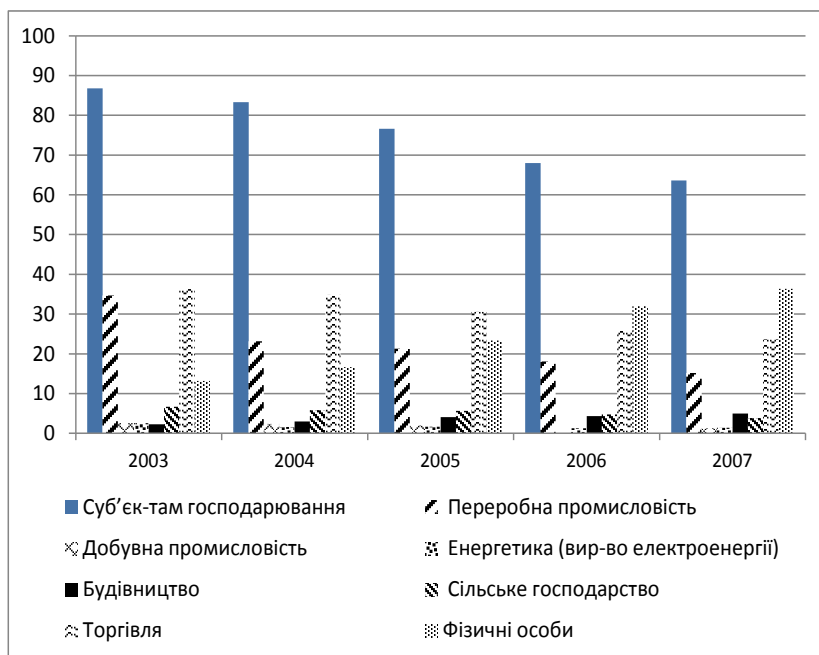

Рис. 1. Питома вага окремих галузей у загальному кредитному портфелі у 2003–2007 рр., %

Джерело: складено за даними НБУ [8]

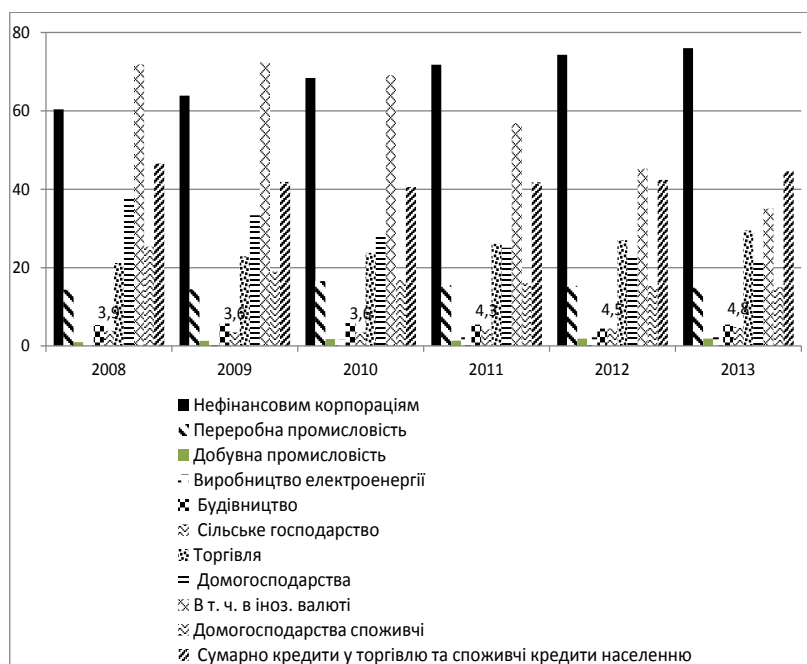

Рис. 2. Питома вага окремих галузей у загальному кредитному портфелі у 2008–2013 рр., %

Джерело: складено за даними НБУ [8]

тичного рівня, за якою нормальна, на ринкових засадах діяльність для більшості банків стає просто не можливою [9].

Найбільш шкідливими для банківської діяльності стрімкі коливання валютного курсу, спричинені диспропорціями платіжного балансу. Експорторієнтована модель економічної системи зумовлює активний приплив імпорту як через імпортозалежність експортних виробництв¹, так і внаслідок нестачі товарів внутрішнього виробництва. В умовах дефіциту рахунку поточних операцій, який постійно зростає – з 3,0 млрд дол. у 2010 р. до 16,5 млрд дол. у 2013 р. та 5,2 млрд дол. у 2014 р. [8], попит на валюту постійно переважає її пропозицію, що стримується валютними інтервенціями НБУ. За наближення міжнародних резервів НБУ до критичного рівня валютні інтервенції припиняється, що веде до різкої девальвації. За таким сценарієм розгорталися три девальваційні епізоди – в 1998–1999 рр., у 2008–2009 рр. і в 2014–2015 рр. Кожен з них мав свої негативні наслідки для банків, але найбільші – останній.

Сплеск інфляції завдяки подорожчанню та скороченню обсягів імпорту негативно впливає на динаміку заощаджень та депозитів банків, з одного боку, та на їх довіру до кредитоспроможності клієнтів-позичальників, з іншого. Суттєво ускладнилося погашення валютних кредитів та обслуговування валютних депозитів. Зростання безробіття та падіння рівня заробітної плати означає різке скорочення платоспроможних позичальників та високу вірогідність неповернення вже отриманих населенням кредитів. Через низькі доходи значна частина домогосподарств взагалі не формує заощаджень і не має банківських депозитів, не може розпочати власний бізнес. Це є однією із основних причин обмеженості і дорожчечі ресурсної бази банків, неможливості розпочати власний бізнес для малих і середніх підприємств.

Серед інших негативних факторів, що негативно позначаються на діяльності банків, є:

- тінізація економіки, що зумовлює «випадіння» значних обсягів грошових потоків з банківського сектора, звуження ресурсної і доходної бази банків, підриває керованість грошовим обігом і в кінцевому рахунку послаблює стабільність гривні і банків;

- високий рівень монополізації економіки внаслідок існування великих олігархічних структур, здатних впливати на економічні процеси, в т.ч. в банківському секторі, у власних інтересах. Це проявляється у формуванні потужних схем виведення капіталу за кордон, масштабних спекуляціях на ринках, у т.ч. на валютному, «своєчасне» вилучення коштів з «проблемного» банку. Все це не сприяє стабільній діяльності банків через послаблення довіри до них населення;

- хронічна розбалансованість державних фінансів, що веде до емісійного фінансування бюджету, зростання державного боргу, посилення інфляційних процесів, зростання ринкової процентної ставки та інших негативних процесів на грошовому і валютному ринках, що погіршує умови для діяльності банків.

- війна на Сході України.

Отже, в Україні розгорнулася глибока структурна фінансова-економічна криза, що потребує системного підходу до її подолання. Оскільки основними деструктивними факторами, що впливають на стан фінансової системи, є неекономічні, то відновлення фінансової стабільності неможливе без припинення військового конфлікту. Виходячи з парадигми управління військовою економікою, основними методами її регулювання є адміністративні, спрямовані на подолання кризи реального

сектора. Тому доцільно розробити цілісний Антикризовий план виведення економіки України з кризи. Відповідно цілі і завдання монетарної політики мають узгоджуватися та певною мірою підкорюватися потребі підтримки і стимулювання пріоритетних напрямів економічної діяльності.

У першу чергу, потрібно максимально відновити довіру до центрального банку шляхом підвищення прозорості монетарної політики НБУ, визначення чітких цілей монетарної політики у сфері підтримки підприємств реального сектора економіки та засобів їх досягнення на основі концепції нетрадиційної монетарної політики. Незважаючи на проголошений режим інфляційного таргетування, варто визнати, що в основі ціноутворення в Україні лежить валютний курс, що вимагає контролю за ним. Враховуючи катастрофічні наслідки стрибків курсу гривні, необхідно розглянути питання щодо запровадження тимчасового мораторію на дискреційну грошову емісію та максимальне згладжування курсових стрибків, що перевищують 5% за одноденну торгову сесію. У цьому контексті можна розглянути можливість відкладення санкцій до банків, які порушили виконання нормативів через зміну курсу гривні. Доцільно прив'язати темпи збільшення грошової маси до темпів приросту реального ВВП та темпів інфляції і встановити допустимі межі емісійного фінансування дефіциту бюджету. Відновлення режиму гнучкого валютного курсу можливо лише після стабілізації ситуації в економіці країни та напрацювання інститутів та інструментів інфляційного таргетування.

Для стабілізації валютного ринку необхідно, з одного боку, збільшувати пропозицію іноземної валюти у спосіб постійного контролю і перекриття нелегальних каналів втечі капіталів з України (контроль за зв'язками вітчизняних підприємств з офшорами, появою нових схем нелегального імпорту і фіктивного експорту); розробляти заходи щодо відсічення спекулятивної складової попиту на валюту.

З другого боку, необхідно максимально сконцентрувати зусилля держави на реалізації нових проектів міжнародної інвестиційної допомоги на основі розроблення плану заходів щодо запровадження європейських стандартів на вітчизняних підприємствах, включаючи спільні інвестиційні проекти у стратегічно важливих секторах;

- сприяти реалізації інвестиційних проектів з підтримки малого і середнього бізнесу шляхом укладання угод з іноземними інвесторами за умови впровадження ними новітніх технологій, обладнання та передових технічних розробок, насамперед, у сфері енергоефективності, розвитку інфраструктури;

- активізувати зусилля щодо відкриття іноземними банками кредитних ліній для кредитування малого і середнього бізнесу, для реалізації проектів енергоефективності під державні гарантії.

Це дозволить спрямувати потоки ліквідності безпосередньо у пріоритетні напрями економічної діяльності та підтримати діяльність банків на поточному етапі.

Висновки і пропозиції. На поточному етапі основним джерелом проблем банківської системи є критичний стан реального сектора економіки. Останній значною мірою був сформований не виваженою кредитною політикою банків. Тісна взаємозалежність розвитку реального і банківського секторів вимагає формування такої політики НБУ щодо регулювання банківської системи, що б враховувала потребу реального сектору економіки і спрямовуватися на забезпечення його збалансованого розвитку. Ключовим сектором, що спроможний забезпечити гнучкість економіки у складний кризовий період та стати джерелом доходів населення, є малий і середній бізнес. Тому підтримка і розвиток саме цього напрямку кредитування підвищить стійкість економіки. Це є напрямом подальших досліджень.

¹ Переважно сировинний (напівфабрикатний) характер експортованої з України продукції, у вартості якої вкрай мала частка доданої вартості.

Література:

1. Гальчинський А.С. Стабільність гривні та проблеми її забезпечення / А.С. Гальчинський // ЕкономкаУкраїни. – 2004. – № 2. – С. 4-11.
2. Грищенко О. Гроші та грошово-кредитна політика : навч. посіб. / О. Грищенко. – К. : Основи, 1996. – 180 с.
3. Д'яконова І.І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України : монографія / І.І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2007. – 400 с.
4. Дзюблюк О.В., Малахова О.Л. Банки і підприємства: кредитні аспекти взаємодії в умовах ринкової трансформації економіки : монографія. – Тернопіль : Вектор, 2008. – 324 с.
5. Івасів І. Вплив іноземних банків на банківську систему України / І. Івасів, Р. Корнилюк. – Вісник НБУ. – 2011. – № 10. – С. 84-91.
6. Примостка О.О. Аналіз ефективності діяльності комерційних банків / О.О. Примостка // Фінанси України. – № 4. – 2003. – С. 97-103.
7. Гроші та кредит : підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. ; За заг. ред. М.І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2002. – 598 с.
8. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>.
9. Савлук М.І. Банки і економіка / М.І. Савлук // «Криза банківської системи: причини та шлях виходу». Науково-практична конференція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=67&Itemid=258.

Донец А.Б. Взаимосвязь банковского и реального секторов экономики в Украине

Аннотация. В статье исследуются тенденции развития банковской системы Украины и определяется методологическая основа влияния банковского сектора на реальный и наоборот. Подтверждается тезис, что банковский кризис является проявлением системных дисбалансов развития отечественной экономической системы на основе сопоставления эмпирических наблюдений и теоретических обобщений.

Ключевые слова: кризис, банковская система, реальный сектор экономики.

Donec A.B. Relationship problems of banking and real sectors of economy in Ukraine

Summary. The article examines trends in the banking system Ukraine and methodological framework defined by exposure of the banking sector to the real and vice versa. The thesis that the banking crisis is a manifestation of systemic imbalances of the domestic economic system based on comparison of empirical observations and theoretical generalizations.

Keywords: crisis, banking, real sector of economy.